

A népszokások térbeli előfordulásának vizsgálata

A magyar népszokások kutatói már a 19. század közepétől kiemelték, hogy a magyar nyelvterület különböző vidékein milyen sajátos népszokások élnek. Réső Ensel Sándor a *Magyarországi népszokások* című, 1867-ben megjelent kötetében már pontosan adatolta, hogy a baranyai, nyitrai, soproni, borsodi, cserháti, gömöri, alföldi, hajdúsági, bánáti, kalotaszegi, szilágysági, torockói, székely stb. közösségek milyen egyedi vagy általánosan elterjedt szokásformákat gyakorolnak.¹ A közel másfélszáz éven át kéziratban maradt, nemrég megjelentetett második kötet azt is tükrözi, hogy ehhez a kulturális sokszínűséghez a Magyarországon élő kisebbségek (pl. románok, svábok, zsidók) is hatékonyan hozzájárultak.²

Róheim Géza 1925-ben megjelent *Magyar néphit és népszokások* című könyvében hangsúlyozta, hogy a magyar nyelvterület peremterületén, szomszédságában élő szláv népek (csehek, horvátok, szerbek, szlovákok) évszázadokon át, folyamatosan igen jelentős hatást gyakoroltak nemcsak népünk világképére vagy hiedelmeire, hanem szokásvilágára is.³

A vallási néprajzi és liturgiátörténeti kutatások, publikációk elsősorban a két világháború közötti korszakban, az 1930-as évektől kezdődően gyarapították új szempontokkal és témákkal az erdélyi magyar szokáskutatást, de ugyanakkor elősegítették a szokások térbeli vonatkozásainak feltárását is. Rámutattak arra, hogy a különböző felekezeti tömbökben és közösségekben élők milyen sajátosan tagolják a keresztény kalendáriumot, annak jeles napjain milyen jellegzetes szokáselemekkel élnek. Pásztor Lajos⁴ és Bálint Sándor⁵ kutatásaival egy időben indult, bontakozott ki Erőss Alfréd (1909–1950), gyulafehérvári és kolozsvári római katolikus paptanár néprajzi tevékenysége. A nagy tehetségű teológus Rómában doktorált 1937-ben, ahol megismerte a korabeli vallási néprajz európai eredményeit, s azokat önálló szintézisében próbálta közvetíteni.⁶ Sajnos, az ateizmust agresszívan hirdető kommunista hatalom a második világháború után sokáig tudatosan megakadályozta még a korábban elkészült tanulmányok és összefoglalások megjelentetését is, melyek végül is csak több évtizednyi késéssel, az 1989-es rendszerváltozás után láttak nyomdafestéket.⁷

A Temesvárt élő, csíki származású Székely László gyűjtő- és rendszerező munkája szintén csak 1968 után, az 1970-es években bontakozhatott ki. Előbb 1930–1935 között Gyulafehérvárt elvégezte a római katolikus teológiát, majd utána egészen 1947-ig különböző csíki falvakban lelkészkedett. A vallásos ünnepekkel kapcsolatos csíki gyűjtései már

¹ Réső 1867.

² Réső 2006.

³ Róheim 1925. 335.

⁴ Pásztor 1940.

⁵ Bálint 1938, 1939, 1942.

⁶ Erőss 1998.

⁷ Bálint 1973, 1977.

akkor több füzetben, kötetben láttak nyomdafestéket.⁸ A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1947-ben előbb történelem–földrajz szakos tanári, majd 1949-ben doktori oklevelet szerzett a csíki életfordulók társadalmi vetületeiről írott dolgozatával. Székely László 1948-tól kezdődően világi tanárként dolgozott Temesváron egészen 1973-as nyugdíjazásáig. Habár a második világháborút követő évtizedekben tovább folytatta kutatómunkáját, annak megszerezésére csak nyugdíjba vonulása után jutott ideje és lehetősége. A csíki székelyek keresztény szokásvilágának bemutatásáról szóló terjedelmes összefoglalása csak a rendszerváltozás után, Budapesten jelenhetett meg, számos más munkája pedig pontosan megszerkesztett, gépelt kéziratban maradt fenn napjainkig. Eddig kiadott tanulmányaiból, publikációiból egyértelműen kiderül, hogy a folyamatosan római katolikus hiten élő csíki székelyek jóval több archaikus képzetet és szokásformát őriztek meg egészen a 20. század közepéig, mint protestáns szomszédjaik.⁹

Nagy Ödön és Makkai Endre szintén az 1930-as években, főleg protestáns lelkészekből, tanítókból, teológiai hallgatókból és középiskolásokból verbuvált csoporttal, egységes kérdőív segítségével kezdte el az erdélyi téli és tavaszi népszokások összegyűjtését. Az 1939-ben kiadott gyűjteményükben 59 erdélyi és partiumi magyar, elsősorban protestáns település téli népszokásainak és hiedelmeinek leírását jelentették meg.¹⁰ Habár a kezdeményezők tovább folytatták jól összehangolt gyűjtő- és kutatómunkájukat a második világháborút követő évtizedekben is, azonban eredményeik csak a rendszerváltozás után láthattak nyomdafestéket. A Barna Gábor szerkesztésében 1993-ban megjelent bővített kiadás már összesen 78 erdélyi és partiumi település télközépi szokásanyagát mutatta be.¹¹ Sajnos, a tavaszi népszokásokkal kapcsolatos gyűjtéseik mind a mai napig kéziratban maradtak, azokból csak egy kis füzet jelent meg nyomtatott formában. Mivel munkáikban pontosan lokalizálták az összegyűjtött szokásokat, rítusszövegeket, leírásaik azt pontosan szemléltetik, hogy az erdélyi protestáns falusi közösségek mennyire egységes és mennyire eltérő, jellegzetes lokális hagyományokat őriztek meg.¹²

Faragó József 1947-ben a Gunda Béla által szerkesztett *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 8. füzetében jelentetett meg kismonográfiát a Pusztakamaráson élő karácsonyi betlehemezésről és kántálásról.¹³ Munkájában kiemelte, hogy a bonyolultabb szövegekkel rendelkező dramatikus népszokások elterjedésében, változásában és fenntartásában milyen nagy szerepet játszottak a falusi néptanítók, milyen jelentős mértékben beépült a protestáns kollégiumok (pl. Nagyenyed) szóbeli és írott diákfolklórja is a naptári népszokások szöveganyagába. Faragó József tanulmányában sikeresen alkalmazta az akkor és a ma is újszerű, forgatókönyvszerű leírást, valamint a hozzá szervesen kapcsolódó elemzési

⁸ Székely 1936, 1943a, 1943b.

⁹ Székely 1997.

¹⁰ Makkai–Nagy 1939.

¹¹ Makkai–Nagy 1993.

¹² Nagy Ö. 1939.

¹³ Faragó 1947.

szempontokat. Sajnos, újításai évtizedeken át nem találtak visszhangra a magyar népszokáskutatók körében.

Habár a kultúrgeográfiai kutatások már az 1930-as évek végétől meghatározták néprajztudományunk alakulását, a magyar néprajzi atlasz összeállításával kapcsolatos gyűjtő, feldolgozó és szerkesztő munka csak a második világháborút követő évtizedekben bontakozott ki. A magyar etnográfának ez a jelentős vállalkozása és eredménye csakhamar új lehetőségekkel és módszerekkel gyarapította a szokások vizsgálatát is. A kartográfiai módszert felhasználó stúdiók voltaképp arra a feltételezésre épültek, hogy a sajátos hazai társadalmi, történelmi, gazdasági, kulturális viszonyok, valamint a szomszédos ajkú közösségekkel való kapcsolat révén, a kultúra fejlődése térben különböző ütemben és módon zajlott, éppen ezért egy adott szokáselem (pl. regölés) táji differenciálódásának szabályszerűségeiből végül is annak lehetséges alakulását, változását, fejlődéstörténetét lehet megrajzolni.¹⁴

A *Magyar Néprajzi Atlasz* kilenc kötete Barabás Jenő szerkesztésében 1979–1992 között jelent meg.¹⁵ Annak nyolcadik mappája a magyar népszokások területi tagolódását, az ünnepi szokások részletkérdéseit mutatja be információkban gazdag térképlapok segítségével.¹⁶ Közben elkészültek a különböző megyék (pl. Szolnok, Baranya stb.) népi kultúráját bemutató néprajzi atlaszok is, melyek szintén tartalmazzák az adott térségben élő szokások elterjedésével kapcsolatos, szemléletes térképeket. Sajnos, a magyar népszokáskutatás nem hasznosította kellőképpen egészen napjainkig az atlaszban rejlő elemzési és értelmezési lehetőségeket.¹⁷

A naptári szokások területi tagolódásával legutóbb Tátrai Zsuzsanna foglalkozott. Véleménye szerint a magyar kalendáriumi szokások jellegzetesebb régiói nagyjából megfelelnek a népzeneészek által már korábban elfogadott dialektusoknak (Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély, Gyimes és Moldva), területi egységeknek.¹⁸ Tanulmányában kiemelte, hogy számos olyan szokásunk van (pl. karácsonyi kántálás, betlehemezés, aprószentekezés, szilveszteri zajcsapás, farsangi alakoskodás, húsvéti locsolás stb.), mely a magyar nyelvterület minden tájegységére jellemző. Rámutatott arra is, hogy egyes elemek (pl. fehérvasárnap mánál) csak a magyar nyelvterület legnyugatibb és legkeletibb részén (Dunántúlon és Moldvában), tehát a peremterületeken fordulnak elő, de élnek olyan szokások is (pl. virágvasárnap ki-szehordás és villózás), melyek csak egyetlen vidéken (pl. Felföldön) maradtak fenn.¹⁹

A *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagának szakszerű, számítógépes feldolgozását és kiértékelését végül is Borsos Balázs végezte el. Következtetéseinek sorában azt hangsúlyozta, hogy a szokások táji tagolódásának vizsgálatában a MNA lapjai még számos, kellő módon ki nem aknázott lehetőséget rejtnek magukban.²⁰

¹⁴ Barabás 1963, 1967, Barna 1979. 161–174, 1979. 269–277, 1983. 191–204.

¹⁵ Barabás 1979–1992.

¹⁶ Lásd Barabás 1992. 508–567. sz.

¹⁷ Lásd Szabó–Gulyás–Csalog 2005. 94–101. sz.

¹⁸ Tátrai 2002. 317, Martin 1980. 17–18.

¹⁹ Tátrai 2002. 319.

²⁰ Borsos 2011a. I. 201–203.

A Tátrai Zsuzsanna által is használt népzenei dialektusok alapján, a magyar kalendáriumi szokások területét Borsos Balázs a következő belső egységekre tagolta: Szlavónia, Dél-Dunántúl, Északnyugat-Dunántúl, Csalóköz és Dunazug, Zobor-vidék, Palóc-vidék, Közép-Alföld, Felső-Tisza-vidék, Kalotaszeg, Mezőség (Közép-Erdély), Maros-Küküllők köze, Dél-erdélyi szórványok, Székelyföld, Gyimes, Bukovina és Moldva.²¹

A 20. század végén számos olyan kötet látott nyomdafestéket, mely egy-egy vidék vagy település leíró jellegű monográfiájaként a magyar népi kultúra és szokásrendszer regionális tagolódását szemlélítette. A legalaposabb tanulmányok olyan helyi szokásmodellt építettek fel, mely éppen az azonos, az egységes szemléletből és a felhasznált módszerekből fakadóan, a jövőben már jobb összehasonlítási alapként szolgálhat nagyobb ívű monográfiák és szintézisek megalkotására is.²²

Például Manga János a Nyitra megyei Menyhén, az Ipoly mentén és a Palócföldön élő ünnepi szokások leírásában nagy hangsúlyt fektetett az interetnikus, szlovák–magyar kölcsönhatások és kapcsolatok bemutatására.²³ A Szlovákiához tartozó, Nógrád és Gömör megyék területén fekvő Medvesalja ünnepi szokásainak átalakulásáról Kotics József készített kismonográfiát.²⁴ Csáky Károly pedig a Középső-Ipoly mentén élő palócság ünnepi szokásait és jeles napjaihoz fűződő hiedelmeit dolgozta fel.²⁵ A kisalföldi magyarság jellegzetes farsangi és adventi szokáselemeiről (pl. az adventi koszorúról) Liszka József közölt szakszerű, európai kitekintésű tanulmányokat.²⁶ Majd a szlovákiai magyar tájak, közösségek népi kultúrájáról írott szintézisében rendre összefoglalta egy-egy tájegység szokáshagyományait is.²⁷

Barna Gábor 1979-ben megjelent kötetében monografikus igénnyel mutatta be a Hortobágy vidékén élő jeles napi szokásokat és hiedelmeket. Bálint Sándor nyomdokain haladva egységben vizsgálta és értelmezte a keresztény kalendárium jeles napjain élő egyházi tradíciókat, mágikus képzeteket és gyakorlatokat, valamint a különböző népszokásokat. Szemléletes térképek segítségével dokumentálta, hogy a vidék falvai között működő, valamint az azokon túlmutató társadalmi, gazdasági és családi kapcsolatok hogyan tükröződnek a térség népszokásainak szerkezetében.²⁸ Lackovits Emőke szintén Bálint Sándor emlékének szentelte legújabb szokáskötetét, mely a bakonyi és a Balaton-felvidéki falvak egyházi esztendőjének, jeles napjainak sokszínű ünnepi szokásait mutatja be, elsősorban recens gyűjtések alapján és dokumentumértékű fényképekkel gazdagon illusztrálva.²⁹ Lukács László szintén a Dunántúlon, elsősorban a Székesfehérvár környékén végzett terepkutatásai alapján foglalkozott a húsvéti korbácsolás és tojásjátékok, kakasütés, Donát és Orbán ünnepek, Luca

²¹ Borsos 2011a. II. 230. (820. sz. térkép)

²² Barna 1979, Schram 1972, Seres 1984, Vasas–Salamon 1986.

²³ Manga 1941, 1942, 1968, 1974, 1977, 1979.

²⁴ Kotics 1986.

²⁵ Csáky 1987.

²⁶ Liszka 2006. 155–176.

²⁷ Liszka 2002. 426–427.

²⁸ Barna 1979. 268–277.

²⁹ Lackovits 2000.

napi alakoskodás, adventi koszorú és karácsonyfa területi elterjedésével, interetnikus kapcsolataival és funkcióival.³⁰ Szapu Magda pedig Együd Árpád terepgyűjtései alapján jelentett meg forrásértékű kötetet az adventtől vízkeresztig terjedő somogyi népszokásokról.³¹

Az 1970-es évek elejétől a Jugoszláviához tartozó magyar közösségek néphagyományaival kapcsolatban nagyon sok tanulmány látott nyomdafestéket. Azoknak sorában jelent meg Jung Károlynak a gombosi, Borus Rózsának a topolyai, Penavin Olgának pedig a délvidéki magyar népszokásokról összeállított kötete.³² Az etnikailag és a felekezetiileg nagyon színes, mozaikszerű vidék szokásai számos interetnikus elemzésre is lehetőséget kínáltak.³³ A vajdasági szokások területi megoszlását a Papp Árpád által szerkesztett, digitális hordozón is megjelentetett néprajzi atlasz térképei dokumentálják szakszerűen.³⁴ Lábadi Károly pedig a Horvátországhoz tartozó, drávaszögi Kopácson élő magyarságról írott monográfiájában szentelt külön fejezetet a helyben gyakorolt mindennapi és ünnepi szokások bemutatásának.³⁵ A Drávaszögőről készített néprajzi és folklór tájlexikonjában pedig számos alaposan dokumentált szócikket találunk a Duna és a Dráva folyók közötti magyar közösségek népszokásaival kapcsolatban is.³⁶ Kiemeljük, hogy Halász Albert a Szlovéniához tartozó Muravidék népi ünnepeiről, jeles napjairól és hiedelmeiről készített nemrég fényképekkel alaposan és gazdagon illusztrált, rendszeres és szakszerű monográfiát.³⁷

Az erdélyi magyar tájegységek és települések népszokásairól az 1970-as évektől kezdődően már több forráskiadvány is megjelent. Horváth István 1971-ben jelentette meg a *Magyarórdi toronyalja* című falurajzát, melyben nemcsak a téli és a tavaszi ünnepi szokások helyi változatait mutatta be, hanem a kisgyermek- és fiatalkor játékeit, munkához fűződő eseményeit és szövegeit is.³⁸

Seres András a Brassó környékén élő magyarság hagyományos folklórjáról összeállított gyűjteményében elsősorban a népszokások segítségével próbálta bemutatni a barcasági csángó kultúra egyedi sajátosságait.³⁹ Vasas Samu és Salamon Anikó pedig a kalotaszegi magyarság ünnepeiről közölt rendszeres leírást és változatos szöveganyagot.⁴⁰ Hála József az 1990-es évek elején szervezett csoportos néprajzi kutatást Udvarhelyszék Homoródi menti falvaiban, majd a program eredményeként megjelentetett tanulmánykötetben rövid összefoglalás olvasható a vidék magyar népszokásairól is.⁴¹ Veres Emese-Gyöngyvér a lu-

³⁰ Lukács 2012.

³¹ Szapu 1994.

³² Jung 1978, Borus 1981, Penavin 1988.

³³ Csorba 1989, Kiss 1989, Verebélyi 1989.

³⁴ Papp 2002.

³⁵ Lábadi 1994.

³⁶ Lábadi 1996.

³⁷ Halász A. 1999.

³⁸ Horváth I. 1971. 89–120.

³⁹ Seres 1984. 355–409.

⁴⁰ Vasas–Salamon 1986.

⁴¹ Pozsony 2000c. 243–256.

theránus felekezeten élő barcasági csángó magyarok egyházi ünnepeiről és a hozzájuk fűződő szokásköltészetéről nemrég jelentetett meg forráskiadványt.⁴² Zsigmond Győző pedig az erdélyi Mezőségeen újesztendő alkalmával vagy Szent György-napján gyakorolt tréfás *hegy-bekiáltás* társadalmi és morális funkcióiról, területi elterjedéséről, valamint interetnikus vonatkozásairól közölt szakszerű dolgozatot.⁴³

Barabás László már az 1970-es évektől kezdődően tudatosan gyűjtötte az Udvarhelyszéken, Kis-Küküllő mentén, Marosszéken, valamint a Mezőség déli részén élő színjáték-szerű, jeles napi szokásokat. Az 1980-as években kiváló tematikus tanulmányokat jelentetett meg a húsvéti határkerülésről és a sóvidéki királynéjárásról.⁴⁴ Azonban a Sóvidéken élő kalendáris szokásokról összeállított monografikus kötetét csak a rendszerváltozás után sikerült megjelentetnie.⁴⁵ Szintén ő készített dokumentumértékű fényképekkel gazdagon illusztrált, szakszerű és rendszeres szintézist a Sóvidéken, a Nyárad és a Kis-Küküllő mentén, valamint a Marosszéken élő dramatikus népszokásokról.⁴⁶ Következő kötetében az erdélyi falvak mindennapjairól, a szokásgyűjtés eddig kevésbé emlegetett emberi, morális és tudományos vonatkozásairól közölt esszéket.⁴⁷ Szokáskutatásainak szintézisét végül is doktori disszertációjában valósította meg, mely 2009-ben *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken* című kötetében jelent meg.⁴⁸ Pár jellegzetesebb népszokás segítségével (annak területi elterjedésével, meglétével vagy hiányával) mesteri, szakszerű módon határolta be az erdélyi Mezőséget, pontosan meghatározta a hajdani vármegyék területén fekvő nagyobb kulturális, néprajzi táj körvonalait.⁴⁹ A farsangi szokások és játékok előfordulása, aránya és hiánya révén pedig Marosszéken belül is különböző kistájakat (Székely Mezőség, Nyáradmente, Küküllő vidéke, Sóvidék) állapított és határozott meg.⁵⁰

Keszeg Vilmos *Aranyosszék népköltészete* című szintézisében mutatta be a rituális beszéd kalendáris alkalmait. Kötetében rendre feltárta, hogy a keresztény, a gazdasági és a polgári év jeles napjaihoz (pl. vízkereszthez, farsanghoz, húsvéthoz, május elsejéhez, aratáshoz, halottak napjához, karácsonyhoz, újesztendőhöz stb.) milyen sajátos funkciójú és jelentésű szövegek, valamint szokásesemények kapcsolódnak.⁵¹ Nemrég megjelent honismereti könyvében az Aranyos-vidéken élő népszokásokat és az azokhoz fűződő szövegeket is bemutatta.⁵²

⁴² Veres 2002.

⁴³ Zsigmond 2005. 109–114.

⁴⁴ Barabás L. 1980. 203–316, 1981. 160–169.

⁴⁵ Barabás L. 1998.

⁴⁶ Barabás L. 2000b.

⁴⁷ Barabás L. 2000a.

⁴⁸ Barabás L. 2009.

⁴⁹ Barabás L. 2010. 53–61.

⁵⁰ Barabás L. 2015b.

⁵¹ Keszeg 2004. II. 47–158.

⁵² Keszeg 2014. 378–408.

*

Kutatástörténeti bemutatásunk azt jelzi, hogy a magyar néprajztudományban, szokás-kutatásban csak fokozatosan, kisebb lépésekben honosodtak meg a regionális, táji és kulturális sajátosságokat, elkülönüléseket tükröző, szakszerűen dokumentáló, elemző és értelmező kutatások.

Mivel a polgárosodás és a modernizáció Erdélyben megkésve, felemás módon bontakozott ki, a magyar nyelvterület központi és nyugati területeihez viszonyítva, térségünkben sokáig elhúzódott a helyi társadalmak individualizálódása, atomizálódása és szétesése, így a megkéssett polgárosodásnak és modernizációnak köszönhetően számos archaikus, közösségi jellegű népszokás maradt fenn ebben a nagyrégióban. Érdekes tudománytörténeti jelenség, hogy az erdélyi, székelyföldi és a moldvai magyarság szokásairól eddig viszonylag kevés átfogó, regionális kitekintésű, szakszerű munka látott nyomdrafestéket.

Vasas Samu és Salamon Anikó Kalotaszeg, Seres András Barcaság, Barabás László Marosszék és Sóvidék, Székely László pedig Csíkszék naptári szokásairól készített rendszeres, szakszerű vallásetnológiai jellegű összegezést. A hajdani szász Királyfölddel szomszédos, vagy az azon belül szigetszerűen élő magyar közösségek kalendáris szokásairól (elsősorban szász–magyar kölcsönhatások tükrében) rendszeres doktori disszertáció, elemzés készült.⁵³ Feltűnő, hogy az archaikus kultúrájáról, valamint az interetnikus kölcsönhatásokban bővelkedő, zenés-táncos hagyományairól közismert, az utóbbi félszáz évben folyamatosan mediatizált Mezőség szokásvilágáról napjainkig nem készült alapsabb, nagyobb ívű összefoglalás.

⁵³ Pozsony 1998a.